

PROSTOR

Prostor je ono u čemu sve biva (kao mjesto, oblik ili veličina), „osnovno svojstvo i nužan uvjet svake predmetnosti”, objektivno spoljašnje postojanje predmeta i oblik opažanja toga postojanja.

Kao postojanje, prostor je materijalizacija, partikularizacija i individualizacija svega živog i neživog; kao oblik opažanja on je spontan doživljaj ili racionalno organizovan uvid i iskustvena potvrda postojanja.

Spontano prostor doživljavamo zahvaljujući činjenici da obostrano, mi u njemu – on u nama, postojimo „iza promjenljivosti percepcije i ispred svakog osjetilnog doživljavanja” na način ugrađene dubinske strukture koja je nezavisna i funkcioniše izvan svakog znanja i iskustva.

Publika prostor uglavnom doživljava spontano, a kad joj se ne dopada ono što radimo, onda je to često i zato što za neko mjesto, oblik, veličinu ili bilo koje drugo ispoljavanje prostora tvrdimo da jeste nešto što publika intuitivno osjeća da nije. Preostaje nam ili da uvjeravamo novim, boljim razlozima ili da svoju tvrdnju korigujemo vlastitim intuitivnim uvidom, a ako to nismo u stanju, onda organizovanim racionalnim pristupom, svjesnom psihotehnikom, koja će nas vodi istinitom doživljaju.

Racionalno organizovano opažanje prostora zasniva se na znanju i iskustvu o prirodi, vrstama i karakteristikama prostora, kao i na potrebi i mogućnosti njegove produktivne upotrebe. U radu sa studentima treba uporedo insistirati i na jednoj i na drugoj vrsti opažanja, doživljavanja i tumačenja prostora, s tim što valja znati da se organizovano radi zbog spontanog koje je uvijek dublje i istinitije.

Gledano iz ugla *dimenzija*, prostor se kao i vrijeme dá sveći na tačku koja je objekat nulte dimenzije, a zovemo je *stajalište*, *pozicija* ili prosto, kako smo i rekli, *tačka*. Naša tačka je

ono što obično podrazumijevamo kad kažemo „ovdje“. Iz te tačke možemo se uputiti po jednodimenzionalnoj *liniji* koja je pravac tamo, a odande ovamo. Dvodimenzionalna objektivizacija prostora je *ravnina* ili *ploha*, kao kvadrat ili površina scene po kojoj se krećemo lijevo i desno, naprijed i nazad. Kad se iz tačke pokrenemo na tri strane, trodimenzionalno, onda smo u jednoj optimalnoj partikularizaciji prostora koju u matematici nazivaju tijelo, a za nas je to najprije *kinesfera*, odnosno sfera pokreta, a zatim *scena* kao kutija (kocka) u punoj svojoj zapremini (volumenu) sa određenom širinom, dubinom i visinom.

Ako posmatramo scenu kao trodimenzionalno definisan, ograničen i izdvojen prostor, u strukturi tog prostora zapazićemo da postoje *strane*: lijeva i desna, *planovi*: prednji i zadnji i *nivoi*: donji i gornji. Između ovih opozicija je sredina.

Površina scene, kao kvadrat ili pravougaonik, takođe ima *unutarnju strukturu*. Stanemo li u *centar* tog kvadrata, zapazićemo da se u odnosu na gledalište možemo pokrenuti po širini, *horizontalno*, na jednu ili drugu stranu: lijevo ili desno; po dubini, *upravno*, u prednji ili zadnji plan, ali i po jednoj liniji koja nije ni horizontala ni vertikalna, nego tzv. *dijagonala* koja spaja suprotne uglove kvadrata prolazeći kroz centar. Mjesto koje zauzmemo zaustavivši se u kretanju u strukturi kvadrata zovemo tačka ili *pozicija*, a razmak između tačaka *distanca*.

Ispitivanja unutarnje strukture kvadrata ili sfere pokazuju da pojedini elementi (pozicije, linije, distance, strane, planovi ili nivoi) imaju sposobnost, imanentnu snagu (ili energiju) koja sama od sebe, reklo bi se, nosi određenu vrijednost i važnost. Posebno se to odnosi na pozicije, zbog čega se neke od njih zovu „*jake tačke*“. Bez prethodnih znanja studenti treba da se upuste u ispitivanje elemenata prostora i sami u svakom posebnom slučaju osvijeste ili steknu novo, bolje osjećanje i iskustvo prostora i prostornih odnosa.

Prostorni odnos je karakteristična veza koja nastaje između dva ili više objekata u prostoru. Veze se iskazuju određenjima kao što su: ispod, iznad, pored, u, na, između, blizu, daleko itd. Istinitost dejstva, samim tim i njegova vrijednost i važnost, zavise od intersubjektivne saglasnosti o konkretnom karakteru prostornog odnosa.¹

Po veličini, prostor se može podijeliti na a) *opšti*, kao što je svemir ili svijet, b) *širi*, kao što je neka geografski određena okolina (zavičaj, planina, selo, grad), c) *uži*, koji je neko mjesto u kome se ukrštaju konkretne akcije konkretnih djelatnika (ulica, soba, kancelarija), d) *najuži*, koji obuhvata djelatnikovo tijelo.

Po pravu i pripadnosti, prostor je a) *svačiji i ničiji*, kao što je opšti, b) *zajednički* određenom broju djelatnika, kao širi ili uži, c) *individualni* ili *vlastiti*, kao što je najuži. Prostor je u pravilu dinamičan, pa je dinamično i pravo vlasništva nad njim. Iz sukoba o pravu na prostor nastaju često, i uglavnom, najzanimljiviji dramski odnosi.

Scena

Osnovni prostorni okvir glumčevog dejstva je scena koja je ograničen i izdvojen prostor posebnog funkcionisanja. Ograničena je po veličini na „bojište petlova” (š), izdvojena iz svakodnevne realnosti i načina njenog funkcionisanja, a sama funkci-

¹ U jednoj predstavi glumci strahuju na osnovu „činjenice” da je opasnost *blizu*. Međutim, svakom razumnom je jasno da to što oni smatraju za *blizu* nije ni blizu blizog, nego je zapravo *daleko*. Glumci, dakle, ne znaju šta čine, izigravaju, lažu. Iz literarne osnove jasno se vidi da likovi znaju svoje pozicije i odnose u prostoru, a glumci im poturaju druge „da bi bilo uzbudljivije”. O sličnoj stvari izvještava i Aristotel govoreći o Karkinovom previdu: „Njegov Amfijaraj vraća se iz *hrama* [BS], a to pesnik nije primećivao, jer nije živu situaciju imao pred očima. Kad je stvar došla na pozornicu, to izazva loš utisak u gledaocima i komad propade.”

oniše tako što je, kako bi Bruk rekao, „prazan prostor” spreman da primi sve druge posebne oblike: od „glumačkih tijela” (An Ibersfeld) do „ogromnih polja Francuske” (Š). Posebna i najvažnija odlika scene je da u sebe prima glumčevu akciju i tako je određuje, kao što i akcija nju određuje.

Pozorišni prostor, kako je o tome pisao Milenko Misailović u knjizi *Dramaturgija scenskog prostora*, najprije je određen *arhitektonski*. Nalazi se u nekoj zgradi trajno ili privremeno namijenjenoj za izvođenje predstava, a u najužem smislu sastoji se od same scene i gledališta. Scena i gledalište opremljeni su svime što je neophodno za rad na predstavi i izvođenje predstava, a prije svega, zvučno i svjetlosno su izolovani od spoljnog svijeta. Arhitektonski oblik je najčešće nepromjenjiv u vidu *scene kutije* sa tzv. *četvrtim zidom* ili *scene u krug*, mada ima i takvih koji su u stanju da se transformišu u ova dva osnovna oblika i neke međuoblike iz njih izvedene, sa potencijalno uvijek drugačijim rasporedom sjedišta u gledalištu. Po gabaritu ipak je to jednom za svagda fiksiran prostor određene dužine, širine i visine. (Vidi Dodatak; ILUSTRACIJE, Scene.)

Taj prostor se u svakoj posebnoj prilici, odnosno predstavi, određuje dalje *scenografski*: zavjesama, kulisama, namještajem, krupnom i sitnom rekvizitom da bi se individualizovao i predstavio kao posebno i prepoznatljivo mjesto odigravanja radnje.

Ono što ne učini scenografija u individualizaciji scenskog prostora, nastavlja da čini glumačka akcija dejstvujući na vlastitu i gledaočevu maštu koja je onda u stanju da zamisli „da su u opsegu ovih zidina dve moćne monarhije, čije visoke i strme granice deli usko, burno more” (Š). Scenografski i *akcioni prostor* treba da se što više poklapaju, scenografija da je maksimalno u funkciji akcije, da bude njen motiv i cilj, kako preporučuje Ga-

vela, a akcija u toj mjeri stimulatívna da navede gledaoce da nadoknade „nedostatke“ scenografije „mislima svojim“.

Kada nije arhitektonski trajno određen, nego je za svaku posebnu priliku drugi i drugačiji, kada uz to nije ni namjenski, pozorišni scenski prostor je tzv. *ambijent*: neki trg, ulica, obala ili bilo šta drugo što oni koji o prostoru odlučuju izaberu kao mjesto izvođenja predstave. Ambijent nije tehnički opremljen, niti je zvučno i svjetlosno izolovan od spoljnog svijeta. Određen je kao mjesto akcije i funkcionalan onoliko koliko je to sam po sebi, scenografske intervencije na njemu su minimalne ili nikakve. Takav, ambijent znatno otežava igru glumaca i ona se često svodi na viku i trku da bi se koliko-toliko prostorom ovladalo. Bira se manje zbog glumačke igre, a više zbog svojih drugih funkcija, ali ipak može djelovati podsticajno, razvijajući maštu glumaca, animirajući na poseban način njihova sredstva i stavljajući na probu komunikaciju sa publikom.

Svoju scenu ima i film. Ta scena je sličnija ambijentu i zovu je *objekat*. Objekat može biti stvarni ili namjenski izgrađen, na otvorenom prostoru ili u studiju. Bilo da je stvarni ili namjenski izgrađen, objekat je samo u najširem smislu scena. Ono što obično podrazumijevamo pod scenom, neki izdvojen i ograničen prostor u kome se događa glumčeva akcija, na filmu je u svakom posebnom slučaju konkretan *kadar* koji svojim granicama omeđuje i određuje glumčevu akciju. Svaki kadar ima različite granice, od detalja do totala, i ono što je u prvom kadru scena, u drugom više nije, jer je to u prvom slučaju, na primjer, samo neki detalj sa lijeve strane, a u drugom široki plan u koji je stala cijela desna strana objekta.

Filmski kadar koji ustanovljava scenu najbližnju onoj u pozorištu zove se *master-shot* (kadar-matrica ili scena-matrica) i predstavlja „opšti plan što se upotrebljava kao neka vrsta okvir-

nog prostora u kojem se organizuje povezivanje ostalih kadrova po kontinuitetu”.

Filmska tehnologija montažom dinamizira prostor usmjeravajući gledaočevu pažnju na određene pozicije u njemu, mijenjajući strane, planove i nivoe. Ono što za njega na filmu čine tehnologija i tehnika, glumac u pozorištu, po naredbi ili vlastitoj ideji, mora praktično činiti sam. I čini to manje ili više uspješno specifičnom organizacijom radnje i adekvatnom upotrebom sredstava.

Gledališni prostor kao dio scenskog prostora organizovan je tipski ili drugačije od slučaja do slučaja, ali uvijek sa istom funkcijom: da se u njemu na najbolji način dovrši u gledaočevom doživljaju ono što je na sceni začeto glumčevom akcijom. Scenu i gledalište dijeli tzv. *rampa* koja je ili gotova, arhitektonski zadata, ili se uspostavlja na unutarnjem planu. Rampa je uopšte, bila samo unutarnja ili i spoljna i unutarnja, granica između onih koji igraju i onih koji igru posmatraju, linija koja predstavlja ukrštanje i transformaciju svega u sve. Pošto je scenski prostor i jedna metonimija, posmatrano preko rampe: ništa nije samo ono što jeste, pa ni ono što izgleda da jeste. Sve ima neko potencijalno značenje iza proste pojavnosti i kao dio svijeta bezbrojne reference u svijetu kao cjelini. Na taj način se scenski prostor određuje kao *semantički prostor* u kome se ustanovljavaju intersubjektivno valjana značenja.

I filmski kadar, odnosno filmska scena, ima svoju rampu koja se ustanovljava kao zamišljena linija koja spaja dvije ličnosti u akciji. Ta linija, prema generalnom pravcu snimanja, tj. osi kamere, stoji pod uglom od devedeset stepeni.

Upotreba prostora

Sve što je do sada govoreno odnosilo se uglavnom na opažanje, doživljavanje i tumačenje prostora, njegovih osnovnih kvaliteta, vrsta i oblika. Razvijanje te sposobnosti kod studenata neophodno je jer je gluma kao akcija nužno prostorna. Međutim, osim te u osnovi teorijske sposobnosti, pred glumca se postavlja i praktičan problem upotrebe prostora.

Glumačko opažanje prostora svodi se, u krajnjoj liniji, na opažanje akcije u tom prostoru, pa se, tim prije, i upotreba prostora iskazuje u tome da se on akcijom savlada, odredi i podredi.

Osnova i uslov svake akcije je *pokret*. O pokretu će biti više i, nadamo se, dovoljno govora tamo gdje se bude raspravljalo o glumačkim sredstvima (V. GLUMA III; Igra, TEHNIKA, Tehnička sredstva).

Glumčeva akcija u prostoru nije samo prost pokret, nego ono što je prema definiciji: razložna djelatnost u sukobljenom odnosu sa prostorom kao sa mjestom ili sa njegovim posebnim individualizacijama u vidu drugih djelatnih lica ili predmeta. *Mjesto, lica i predmeti* kao specifične partikularizacije prostora posjeduju „neiscrpnu izražajnu polivalentnost” (M. Misailović) pa su zbog toga i načini njihove upotrebe vrlo složeni.

Upotreba prostora u glumačkoj (i rediteljskoj) praksi zove se *mizanscen*, postavka ili raspored, a probe na kojima se to radi mizanscenske ili rasporedne. Često čujemo: „na mizanscenu smo”, „postavljamo”, „postavili smo dopola” i slično, što znači da se na sceni pravi prvi grubi raspored lica u prostoru, određivanje prostora i određivanje prostorom, drugim riječima prostor se pretvara u mjesto konkretne akcije, a lica od papira u otkrivene djelatnike.

U upotrebi prostora, kroz vježbe, studenti treba da se osposobe da opažaju, doživljavaju i tumače prostor kao mjesto

akcije; da u toj akciji vješto koriste osnovne kvalitete prostora, njegove dimenzije (strane, planove i nivoe); da vlastitu akciju unapređuju oslanjajući se na unutarnju snagu i vrijednosti samog prostora („jake tačke”, linije i distance); da stvaraju produktivne veze sa drugim objektima u prostoru, posebno sa drugim licima; da sami nauče da planiraju prostor kao mjesto za akciju; da funkcionalno upotrebljavaju predmete.